

Клаус Манн

Мефісто
Історія однієї
кар'єри

Харків
«ФОЛІО»

I
Г. Х.

Наприкінці світової війни та в перші роки жовтневої революції літературний театр у Німеччині розквітав. Саме тоді, усупереч несприятливим економічним умовам, директор Оскар Г. Кроге, який керував камерною сценою у Франкфурті-на-Майні, досяг неабиякого успіху. У тісному, проте атмосферному підвальному залі збиралося інтелектуальне товариство міста, передусім — жвава, схвильована подіями, охоча до дискусій і щедра на оплески молодь, особливо коли йшлося про нову постановку п'єси Ведекінда чи Стріндберга або прем'єру твору Георга Кайзера, Штернгайма, Фріца фон Унру, Газенклевера чи Толлера.

Оскар Г. Кроге, який сам писав есе та урочисті вірші, сприймав театр як моральну інституцію: сцена мала виховувати нову генерацію на ідеалах, що, як тоді вірили, ось-ось мали здійснитися, — свободи, справедливості та миру. Сповнений пафосу, впевненості та наївності, Оскар Г. Кроге недільними вечорами перед виставою Толстого чи Рабіндраната Тагора звертався до своєї публіки з промовою, часто вживаючи слово «людство». Юнакам і дівчатам, що тіснилися у стоячому партері, він гаряче говорив: «Майте мужність бути собою, мої брати! — і викликав бурю оплесків, закінчуючи шиллерівським: — Обійміться, мільйони!».

Його виразне обличчя з високим, порізаним зморшками чолом, рідкою гривною сивого волосся та приязними, розумними очима за окулярами в тонкій оправі з жовтого металу часто можна було побачити в невеликих ревію авангарду, а інколи й у великих ілюстрованих журналах. Оскар Г. Кроге належав до найактивніших і найуспішніших поборників драматичного експресіонізму.

Цілком очевидною помилкою, яку він невдовзі визнав, було полишити свій невеликий, але сповнений атмосфери театр у Франкфурті. Так, Гамбурзький художній театр, директорство в якому йому запропонували 1923 року, був, звісно, більший. Саме тому він і погодився. Однак гамбурзька публіка виявилася не такою відкритою до пристрасних і вимогливих експериментів, як той досвідчений і натхненний гурт, що вірно відвідував у Франкфурті камерні вистави.

У Гамбурзі Кроге, крім близьких йому творів, доводилося ставити «Викрадення сабінянок» і «Пансіон “Шеллер”». Він страждав від цього. Щоп’ятниці, коли визначався репертуар на тиждень, між ним та паном Шмітцом, комерційним керівником театру, спалахувала суперечка. Шмітц прагнув додати у програму фарси та гостросюжетні п’єси, адже вони були прибутковими. Кроге ж наполягав на літературному репертуарі. Найчастіше Шмітц, який, до речі, щиро дружив із Кроге і ним захоплювався, змушений був відступати. Театр зберігав літературний профіль — на шкоду касовим зборам.

Кроге обурювався байдужістю гамбурзької молоді та бездуховністю публіки загалом, яка відвернулася від усього високого.

— Як швидко все змінилося! — з гіркотою промовляв він. — Ще 1919-го ходили на Стріндберга й Ведекінда, а тепер, у 1926-му, хочуть тільки оперет.

Оскар Г. Кроге був вимогливий, але геть не далекоглядний. Чи нарікав би він на 1926 рік, якби міг передбачити, яким стане 1936-й?

— Ніщо вже не збирає публіку, — буркнув він ще. — Навіть учора на «Ткачах» зал був напівпорожній.

— Принаймні ми все-таки зможемо покрити витрати, — намагався підбадьорити його директор Шмітц.

Зморшки на старечому, але по-дитячому щирому обличчі Кроге викликали в нього співчуття, хоч і в нього самого були всі підстави непокоїтися, зокрема й про кілька зморщок на власному пухкому, рожевому обличчі.

— Проте як ми зведемо кінці з кінцями, — Кроге ніяк не давав себе втішити, — коли нам доводиться запрошувати знаменитих гостей із Берліна, як от сьогодні ввечері, щоб гамбуржці йшли до театру.

— Ти знову бачиш усе в суцільних чорних тонах, Оскаре! Та зрештою немає нічого ганебного в тому, щоб запросити Дору Мартін — вона чудова, — завважила Гедда фон Герцфельд, подруга Кроге, яка ще у Франкфурті була в нього і драматургом, і актрисою. — До того ж наші гамбуржці теж приходять, коли грає Гефген, — це ім'я фрау фон Герцфельд промовила з лагідною усмішкою, а на її великому, ледь припудреному обличчі з носом-картоплиною та золотаво-карими очима, в яких жевріла сумна розсудливість, можна було вгледіти ледь помітне саяво.

— Гефгена переоцінили, — невдоволено буркнув Кроге.

— Як і Мартін, — додав Шмітц. — Шаную її талант і визнаю, що вона збирає публіку, як магніт, але тисяча марок за вечір — це, погодься, вже перебір.

— Типові столичні зіркові забаганки, — глузливо сказала Гедда. Вона ніколи не працювала в Берліні й запевняла, що зневажає тамтешній театральний світ.

— Та й тисяча марок на місяць для Гефгена занадто, — різко кинув Кроге. — І відколи це він просить тисячу? — запитав він, пильно глянувши на Шмітца. — Адже завжди було вісімсот, і цього більш ніж вистачало.

— А що я мав робити? — розвів руками Шмітц. — Він влетів до мого кабінету, плюхнувся мені на коліна... — Пані фон Герцфельд, усміхаючись, відзначила, як той, розповідаючи, навіть почервонів. — ...і почав лоскотати мене під підборіддям, повторюючи: «Мусить бути тисяча! Мусить, пане директорчику! Чудова кругла сума!». Ну що я міг йому відповісти, Кроге? Скажіть мені!

Гефген мав хитру звичку — наче нервовий маленький вихор влітати до кабінету Шмітца, коли йому хотілося авансу чи підвищення гонорару. У такі моменти він удавав зухвалого примхливця та капризулю й добре знав, що незграбний, огрядний Шмітц пропав, щойно він починав скуйовджувати йому волосся та весело тикати в живіт вказівним пальцем. А коли йшлося про гонорар у тисячу марок, він навіть умостився йому на коліна — у чому Шмітц, почервонівши, й зізнався.

— Дурниці якісь! — Кроге сердито похитав своєю причепуреною головою. — Та, зрештою, Гефген — геть

дурний чоловік. У ньому все фальшиве — від його літературного смаку до так званого комунізму. Він не митець, а комедіант.

— Що ти маєш проти нашого Гендріка? — пані фон Герцфельд змусила себе надати цим словам легкого іронічного відтінку, хоч, говорячи про Гефгена, була зовсім не в тому настрої — надто вже легко піддавалася його відточеним чарам. — Це ж наша найцінніша знахідка. Варто лише помолитися, щоб Берлін його в нас не відібрав.

— Не надто я ним пишаюся, — відрубав Кроге. — По суті, він просто вправний провінційний актор. І, до речі, сам чудово про це знає.

— А де він нині ввечері? — поцікавився Шмітц.

— Сидить у гримерці за ширмою, — злегка всміхнулася пані фон Герцфельд. — Маленький Бек мені розповів. Він завжди страшенно нервовий і ревнивий, коли в нас гості з Берліна. Каже, що до їхнього рівня йому не дотягти, — і в нападі істерики ховається за ширмою. А Мартін, здається, взагалі виводить його з рівноваги — там щось на кшталт любові-ненависті. Сьогодні, кажуть, він навіть встиг розплакатися.

— Ось, бачите, комплекс меншовартості! — урочисто вигукнув Кроге. — Або, краще сказати, здатність у глибині душі адекватно себе оцінювати.

Троє сиділи в театральному буфеті, який за ініціалами Гамбурзького художнього театру коротко називали Г. Х. Над столами з плямистими скатертинами тяглася запилена галерея: фотографії всіх, хто за десятиліття виступав тут. Під час розмови фрау фон Герцфельд інколи кидала усміхнені погляди вгору — на наївних і сентиментальних, кумедних старих,

героїчних батьків, юних коханців, інтриганів і салонних дам, яких Шмітц і Кроге оминали увагою.

Унизу, на сцені театру, Дора Мартін, яка своїм хрипливатим голосом, привабливою стрункістю, властивою юнакові, та трагічно широко розкритими, незбагненними очима чарувала публіку великих німецьких міст, доводила до кінця сенсаційну виставу. Двоє директорів і пані фон Герцфельд вийшли з ложі після другого акту. Решта трупи Художнього театру додивлялася виступ берлінської гості, відчуваючи і захоплення, і неприязнь водночас.

— Трупа, яку вона привезла із собою, справді нікуди не годиться, — зневажливо кинув Кроге.

— А ви чого чекали? — відповів Шмітц. — Якби вона возила із собою ще й дорогих музикантів, то хіба щовечора заробляла б свої тисячу марок?

— Але вона сама стає дедалі кращою, — завважила пані фон Герцфельд. — Може дозволити собі будь-яку манірність, може говорити, наче божевільне немовля — і все одно заворожувати.

— «Божевільне немовля» — це влучно, — розсміявся Кроге. — Схоже, внизу вже все скінчилося, — додав він, переводячи погляд на те, що було за вікном. Люди прямували вимощеною доріжкою, що вела від театру до воріт, які виходили на вулицю.

Поволі буфет заповнювався акторами, які проходячи повз барну стійку, віталися з його власником із показною шанобливістю та намагалися перекинутися словом-другим. Дідусь Гансеманн, кремезний міцний старий із білосніжними вусами та носом, на якому змагалися синяво-червоні відтінки, був для трупи майже такою самою важливою постаттю,

як і комерційний директор. У Шмітца можна було ви-просити аванс, якщо він був у гуморі, а в Гансеманна — записати борг, коли в другій половині місяця гонорар закінчувався, а в авансі відмовляли. Усі мали в нього борги. Казали, що Гефген винен йому понад сто марок. Тож Гансеманн не вважав за потрібне відповідати своїм ненадійним клієнтам.

Усі обговорювали Дору Мартін. Кожен мав власну думку про рівень її майстерності, але в одному сходилися всі: поза сумнівом, вона отримувала більше, ніж заслуговувала.

— Через цю зіркову економіку німецький театр приречений на занепад, — сказала Мотц.

Її приятель Петерсен похмуро кивнув. Він був виконавцем батьківських ролей, але прагнув героїчного амплу: найбільше йому подобалися королі або знатні старі вояки в історичних драмах. На жаль, його зріст і статура цьому не сприяли — він був занадто низьким і огрядним, тож компенсував це підтягнутою, майже стройовою поставою. Його обличчю, на якому застиг вираз удаваної добропорядності, пасувала б сіра шкіперська борідка, та оскільки її не було, воно здавалося дещо голим: довга, поголена верхня губа й дуже блакитні, виразно блискучі, хоч і надто малі очі.

Усі знали, що Мотц кохала його більше, ніж він її. Коли Петерсен кивнув, вона звела на нього очі й сказала довірливим і значущим тоном:

— Правда ж, Петерсене, ми вже не раз обговорювали цю безгосподарність?

— Авжеж, пані! — підтвердив він щиро й підморгнув Рахель Моренвіц, яка цього вечора постала в образі розпусної й демонічної юної дівчини: з густим

чорним чубчиком аж до густо нафарбованих брів і великим моноклем у чорній оправі на круглому, дитячому та зовсім невитонченому обличчі.

— У Берліні ці мартінські витівки, можливо, й мають успіх, — рішуче сказала Мотц, — але нас вона не проведе: ми, зрештою, всі бували театрали.

Вона обвела присутніх поглядом, шукаючи підтримки. Її амплуа — комічна стара, іноді ще й зріла салонна дама. Мотц любила сміятися — часто, багато й голосно, від чого її рот обрамило глибокими зморшками, а на зубах раз у раз можна було помітити золоті коронки. Та цього разу її обличчя було зосередженим, навіть трохи сердитим.

— Ніхто не може заперечити, що Мартін — у чомусь надзвичайно сильна особистість, — граючись довгим мундштуком, гордовито сказала Рахель Моренвіц. — Що б вона не робила на сцені — завжди *присутня* з неймовірною інтенсивністю. Ви розумієте, про що я...

Усі зрозуміли. Мотц несхвально похитала головою, а маленька Ангеліка Зібер тоненьким, сором'язливим голоском сказала:

— Я захоплюся Мартін. У ній є якась чарівна сила, — вона розчервонілася, бо для неї це був надто довгий і сміливий вислів.

Усі подивилися на неї, ніжно всміхаючись. Маленька Зібер була справді мила: коротко підстрижене світле волосся з проділом ліворуч надавало їй вигляду тринадцятирічного хлопчика. Її світлі невинні очі лише ставали привабливішими від короткозорості; дехто навіть казав, що особливого шарму їй додає звичка мружитися, коли вона вдивляється.

— Наша маленька знову поринула в мрії, — сказав красень Рольф Бонетті й розсміявся надто гучно. У трупі він був рекордсменом за кількістю любовних листів від глядачів, тож його обличчя мало гордовитий, стомлений, майже знуджений від пихатості вираз. Проте саме маленька Ангеліка змусила його не виконувати роль, а бути залицяльником: він давно намагався здобути її серце. На сцені йому часто випадало тримати її в обіймах — так диктували ролі, які він грав. Та в житті вона була неприступною. З якоюсь дивною впертістю Ангеліка віддавала свою ніжність лише тим, від кого не можна було чекати жодної взаємності чи навіть зацікавленості. Зворушлива й приваблива, вона, здавалося, була створена, щоб її кохали й балували. Однак дивний норів її серця змушував її лишатися холодною й іронічною до гарячих зізнань Рольфа Бонетті та проливати гіркі сльози через крижану байдужість, яку виявляв до неї Гефген.

— Як жінка, ця Мартін узагалі не приваблює, — з виглядом знавця, промовив Рольф Бонетті, — якийсь моторошний двостатевий тип — наче в неї в жилах тече щось неживе, крижане.

— Я вважаю її красивою, — тихо, але впевнено сказала Ангеліка. — Вона найгарніша жінка, як на мене.

Очі її вже блищали від сліз: Ангеліка часто плакала без жодного приводу.

— Це дивно... Але я відчуваю якусь таємничу схожість між Дорою Мартін і Гефгеном, — мрійливо додала вона.

Ці слова викликали загальне здивування.

— Мартін — єврейка, — несподівано випалив молодий Ганс Міклас.

ЗМІСТ

Тимофій Гаврилів. Портрет актора на тлі доби.....3

Завіса підіймається. 1936	27
I. Г. Х.....	51
II. Урок танцю.....	83
III. Кнорке	107
IV. Барбара	139
V. Чоловік	175
VI. Це просто неможливо описати.....	217
VII. Угода з дияволом	262
VIII. Іти по трупах.....	302
IX. У багатьох містах	333
X. Загроза	369